

Elogi de la ignorància i de l'error

Gianrico Carofiglio

Elogi de
la ignorància
i de l'error

Traducció d'Anna Casassas

1.

Només la veritat

EL CONCEPTE DE «CONDEMNÀ MÉS ENLLÀ DE TOT dubte raonable» és un principi fonamental dels sistemes judicials penals. És el que marca la quantitat de prova que cal perquè sigui possible pronunciar una sentència condemnatòria i té la funció de limitar la discrecionalitat del jutge per evitar que les decisions es basin en impressions subjectives. Requereix una anàlisi rigorosa de les informacions disponibles i que el jutge justifiqui la seva decisió amb motius sòlids que demostrin que la culpabilitat ha estat establerta amb un grau d'aproximació quasi equivalent a la certesa absoluta.

A la pràctica això implica que si hi ha encara que només sigui un únic dubte raonable (fixem-nos-hi bé: dubte raonable, no qualsevol dubte conjectural o fins i tot fantasiós) sobre la culpabilitat de l'imputat, és obligatori d'absoldre'l. Aquest estàndard de prova és essencial per garantir un procés just i prevenir

tant com sigui possible els errors judicials i, per tant, les condemnes injustes.

Això en teoria.

Juan Rivera, un noi de dinou anys amb un passat de problemes psiquiàtrics, va ser acusat de l'homicidi d'una nena d'onze anys de resultes de l'acusació d'un confident de la policia. Durant quatre dies va ser sotmès a interrogatoris extenuants fins que en un moment donat va semblar que assentia a l'investigador que li preguntava si havia estat ell qui havia matat la nena. Van redactar una acta amb una confessió que Rivera va firmar, però de la qual poques hores després es va retractar. En el procés va ser condemnat a cadena perpètua només sobre la base d'aquella confessió ràpidament rebutjada, en absència de cap altre element de prova. Va ser exculpat gràcies a un test d'ADN i alliberat després de passar vint anys tancat a la presó.

Jorge Hernández, un home amb problemes d'alcoholisme, va ser acusat de la violació d'una senyora gran. Interrogat durament molts mesos després del delictes, va afirmar que no recordava què havia fet la nit dels fets. Aleshores els investigadors li van dir —mentint— que havien trobat les seves empremtes digitals a casa de la víctima i fins i tot que havien obtingut unes filmacions de les càmeres de vigilància que mostraven clarament que aquella nit havia estat allà. Davant d'aquelles proves falses i davant de l'oferta de rebaixar-li la pena si confessava, Hernández va arribar al convenciment que no podia recordar el que havia passat perquè amb tota probabilitat

aquella nit devia anar borratxo. Així es va deixar convèncer d'admetre un crim que no havia comès. Uns quants mesos després, un peritatge tècnic va establir que el seu ADN era incompatible amb el que s'havia trobat a l'escena del crim i el van deixar en llibertat.

Eddie Lowery va confessar l'homicidi d'una dona donant detalls que només podia saber l'autor del delicte. Molts anys després, els tests d'ADN van demostrar que el culpable no era Lowery i que aquells detalls havien estat suggerits involuntàriament pels mateixos agents de la policia que s'havien encarregat de l'interrogatori.

Podríem continuar així molta estona. Del 1976 fins avui, només als Estats Units es compten desenes i desenes de reus confessos i després exculpats per un test d'ADN gràcies a l'Innocence Project, que és una organització legal americana sense ànim de lucre, fundada el 1992 i lligada a la Benjamin Cardozo School of Law de la Yeshiva University. La missió principal de l'Innocence Project és la d'alliberar les persones condemnades erròniament, sobretot mitjançant l'ús de proves d'ADN, així com reformar el sistema judicial per prevenir errors futurs. Fins al mes d'abril de 2019, l'organització va contribuir a posar en llibertat tres-cents seixanta-quatre individus condemnats injustament, vint dels quals a la pena capital. Poc menys del trenta per cent d'aquests errors judicials, un percentatge enorme, es basava en la confessió de l'imputat.

El fenomen no afecta només els Estats Units, és clar. Els errors judicials derivats de les confessions

falses (i també de l'extrema resistència d'investigadors, fiscals i jutges a veure i admetre aquests errors) descansen en una convicció tan estesa com errònia: que qui confessa un delicte és que n'és culpable. En efecte, costa d'imaginar que una persona s'acusi d'un crim que no ha comès. En realitat, per desgràcia es tracta d'una eventualitat que es repeteix perillosament i que afecta sobretot subjectes fràgils i vulnerables, induïts amb amenaces, amb enganys, de vegades fins i tot amb violència (per part d'agents de la policia, paradoxalment, sovint de bona fe i convençuts que busquen la justícia), a confessar crims dels quals són innocents.

Els errors judicials són encara més sovint conseqüència de desencerts de la investigació, incompetència dels pèrits, valoració incorrecta de les proves, prejudicis i biaixos cognitius dels investigadors i dels jutges. Un exemple, més aviat preocupant, el va exposar el premi Nobel Daniel Kahneman, un dels fundadors de l'economia comportamental, al cèlebre *Thinking, Fast and Slow*. Demanava a un grup de jutges experimentats que llancessin uns daus abans de pronunciar una sentència. Va resultar que les penes de reclusió aplicades eren un seixanta per cent més llargues després d'haver tret una puntuació alta. Hi ha un altre exemple encara més preocupant, si és que és possible: durant un experiment dut a terme durant deu mesos a la Universitat de Tel-Aviv, el neurocientífic Shai Danziger va analitzar les decisions de concessió de la llibertat condicional pronunciades per vuit jutges israelians. Cada

dia els jutges examinaven entre catorze i trenta-cinc casos, i de mitjana dedicaven sis minuts a cada cas. Es va fer palès que la probabilitat d'obtenir la llibertat condicional depenia del moment del dia en què s'estudiava el cas: era més alta immediatament després d'esmorzar (d'un seixanta-cinc per cent), disminuïa a mesura que avançava el matí i el jutge començava a tenir gana, tornava a ser més alta havent dinat i després a la tarda baixava una altra vegada.

De tots els errors processals, però, els més inquietants són els que depenen del funcionament de la memòria i, per tant, dels testimonis. El tema no són les mentides deliberades per acusar injustament algú (un fet que es produeix bastant rarament), sinó el que podríem definir de falsos testimonis inconscients. El testimoni es pensa que diu la veritat, és a dir, que recorda correctament fets que van succeir realment, però en canvi explica coses que no van passar o que van passar de manera molt diferent o amb la implicació de persones diferents.

Un dels experiments més cèlebres de la psicologia contemporània va ser dut a terme l'any 1974 per Elizabeth Loftus (potser la màxima autoritat viva en el camp dels estudis sobre el record i el testimoni) i John Palmer. Van mostrar a quaranta-cinc estudiants voluntaris un vídeo breu d'una topada entre dos cotxes. Després de veure'l, a alguns estudiants se'ls va fer una pregunta plantejada així: «A quina velocitat creus que anaven els cotxes quan s'han tocat?». Als altres estudiants, en canvi, se'ls va pregun-

tar: «A quina velocitat creus que anaven els cotxes quan han envestit?».

Tots havien vist el mateix vídeo feia pocs minuts. I tanmateix els estudiants a qui havien preguntat a quina velocitat anaven els cotxes quan havien «envestit» van indicar de mitjana uns seixanta-cinc quilòmetres per hora; els altres, amb qui s'havia utilitzat el verb «tocar», van indicar de mitjana uns cinquanta-cinc quilòmetres per hora.

A més, a aquests *testimonis* se'ls va demanar que diguessin si després de l'accident havien observat la presència de vidres per terra. El trenta-dos per cent dels qui havien rebut la pregunta amb el verb «envestir» (contra el catorze per cent de l'altre grup) estaven segurs d'haver-ne vist, mentre que en realitat no n'hi havia.

A continuació, Elizabeth Loftus va demostrar que era possible anar més enllà. No tan sols modelar la memòria mitjançant les tries lingüístiques, sinó generar veritables records de fets que en realitat no havien succeït mai.

Van explicar a un grup de criatures de nou i deu anys que quan en tenien quatre o cinc s'havien perdut en un gran centre comercial. Eren amb la mare i tot d'una l'havien perdut de vista, s'havien espantat molt, havien plorat i els havia auxiliat un senyor gran que els havia ajudat a trobar-la.

Això no havia succeït mai, però al cap de pocs mesos les criatures no tan sols es pensaven que ho recordaven —en realitat i en un cert sentit sí que ho recordaven—, sinó que a més quan ho explica-

ven hi afegien detalls que no constaven en la versió original. Per tant, que s'havien inventat elles de cap i de nou.

Aquestes criatures deien mentides? O dit d'una altra manera: deien coses falses, conscients de dir coses falses? No, de cap manera. Aquestes criatures explicaven coses que havien passat realment? Una altra vegada: no, de cap manera.

La memòria es construeix i es reconstrueix. Canvia contínuament i és subjectiva, igual que els somnis. La seva trama (i per tant la del nostre sentit d'identitat personal) està trenada d'involuntàries, de falsificacions, d'errors. Diuen que quan Mark Twain era vell va dir: «He arribat a una edat en què les coses que recordo més clarament en realitat no han passat mai».

Els estudis de Loftus són torbadors. Ens obliguen a pensar que coses de les quals estem absolutament convençuts (per exemple, els resultats de la nostra percepció) poden ser conseqüència de manipulacions, fantasies o suggestions. Ens porten a dubtar del caràcter objectiu de la realitat i de la possibilitat de reconstruir els fets de manera fidedigna.

En realitat, els errors són inevitables, en els records, en els testimoniatges i en qualsevol camp de l'activitat humana. L'error és una de les formes del nostre pensament i del nostre funcionament.

Reconèixer els límits de la percepció, de la memòria, de les actuacions indagatòries i processals no equival a dir que els judicis siguin impossibles i que totes les condemnes siguin potencialment ini-

qües. Aquest reconeixement vol dir que cal aplicar la cautela, el sentit crític i el dubte constructiu. Per mirar d'arribar a decisions fiables i per tant tendencialment justes cal entendre el caràcter prospectiu de la realitat, el contingut probabilístic de tota afirmació de veritat.

Són premisses necessàries per evitar les conseqüències perilloses, si no catastròfiques, dels límits de la percepció i de les fal·làcies de la memòria. Pensem, per posar l'exemple més banal, en els possibles efectes d'un record fals en un procés penal del qual depèn la llibertat d'una persona.

Els antidòts contra el risc d'errors greus en les indagacions i en els processos són, en primer lloc, els mètodes curosos de recollida d'informació inspirats per la consciència de la possibilitat de manipulacions involuntàries de la memòria i dels relats. Començant per la manera de formular les preguntes sobretot en la fase més delicada de les indagacions: la inicial. Per garantir la genuïnitat de les declaracions és fonamental d'evitar preguntes que tendeixin a suggerir les respostes desitjades, i també és fonamental que la persona interrogada no percebi quin és l'objectiu dels investigadors. Els subjectes més fràgils i suggestibles són els que més sovint poden modular involuntàriament el seu relat per complaure o no contradir l'autoritat, representada en el cas de les investigacions per l'agent de la policia o per la fiscalia.

No són rars els casos de testimonis oculars de crims violents que en la primera fase de les investigacions, davant de fotografies o d'un acarament «a

l'americana», reconeixen el possible autor del delict de forma dubitativa. Les expressions que fan servir són: «Podria ser aquest», o: «Aquest s'hi assembla però no n'estic segur», o altres de similars.

En les fases successives, sobretot quan els investigadors han deixat entendre, encara que només fos amb mirades o moviments del cap, que el reconeixement era correcte, el grau de seguretat dels testimonis augmenta fins a arribar a declaracions de certesa absoluta.

En les investigacions també és fonamental tenir en compte els riscos de l'anomenat «biaix de confirmació», és a dir, la tendència inconscient que tenim tots a intentar interpretar les informacions per tal que confirmin les idees o les conviccions preexistents, ignorant o subestimant tot el que les contradigui.

Un bon investigador —cosa que sobretot vol dir un investigador conscient— sap que cal tractar les pròpies intuïcions amb una certa desconfiança. És obvi que cal buscar els eventuais elements que puguin confirmar la hipòtesi de la investigació, però també s'han de buscar els que podrien desmentir-la. Si tenim una bona hipòtesi, però només prenem en consideració el que la confirma, acabarem ignorant la resta. Pot semblar paradoxal, però per demostrar realment una conjectura, i sobretot la conjectura d'una investigació, cal intentar demolir-la considerant hipòtesis alternatives plausibles. Tan sols si aguanta aquest intent de demolició podem afirmar que és realment útil.

I no es tracta d'un procediment lineal. Tret de comptades excepcions, les investigacions no són procediments lineals. El resultat de la indagació —però en realitat, més en general, la nostra comprensió de les experiències— depèn d'un avançament a base de temptatives. No sabem amb precisió què fem. De vegades no en tenim ni idea. Toquem aquí i allà, fem preguntes a la babalà, observem un detall fora de lloc i comprovem si està fora de lloc per casualitat o per alguna raó concreta. I quan les coses van bé la solució sembla el resultat d'una seqüència ineluctable.

No és així. Les bones investigacions avancen a còpia d'errors i d'improvisació conscient, molt sovint amb l'ajut de la sort. Els investigadors més bons ho saben, i es distingeixen dels altres perquè no es queden engabiats en les seves intuïcions, sinó que utilitzen el dubte com a instrument de treball i, quan s'equivoquen (una eventualitat sempre present), saben tornar sobre els seus passos.

El camp de la justícia penal és —en teoria— un dels camps en què s'examina més el risc d'error i en què els protagonistes admeten, menys, que s'han equivocat. En molts casos d'errors judicials manifestos, els investigadors, els fiscals i els jutges que van contribuir a condemnes posteriorment tombades tendeixen a continuar obstinadament convençuts —de vegades contra tota evidència— de les seves intuïcions i de les seves decisions.

Per ser exactes, els investigadors i els jutges no són els únics professionals altament especialitzats

que tenen dificultats per reconèixer no tant la seva fal·libilitat abstracta com els seus errors específics i de vegades amargs.

Un problema d'aquesta mena es pot veure, de vegades de manera evident, en moltes altres categories d'experts.

En realitat, en totes.